

Prozopográfia, biográfia, helytörténet. Módszertani megjegyzések egy tanulmánykötet margójára

Fedeles Tamás: Püspökök, prépostok, kanonokok.

Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből. (Capitulum V.)

SZTE Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, Szeged, 2010. 173 oldal.

A Szegedi Tudományegyetem Történeti Intézetének keretei közt működő *Capitulum* Középkori Egyháztörténeti Kutatócsoport kiadványsorozata részeként jelent meg Fedeles Tamás (Pécsi Tudományegyetem, Középkori és Koraújkori Történeti Tanszék) válogatott tanulmányokat közreadó kötete, mely a fiatal történész kutatói pályájának első tíz évéről nyújt keresztmetszetet.¹ A mű a változás és újraközlés szempontjaiként – legalábbis a rövid szerzői „előszó” szerint – meglehetősen szerény programot jelöl meg, amennyiben csupán a kötetbe foglalt nyolc tanulmány eredeti megjelenési helyükön való fellelhetőségének nehézségeit, továbbá (a pécsi püspökség alapításának ezredik évfordulójára, illetve a pécsi EKF-évre való tekintettel) 2009/2010. évi aktualitásukat nevezi meg. Ami az előbbi szempontot illeti, kétségtelen, hogy az írások többnyire kis példányszámú, nehezebben hozzáférhető orgánumokban (zömmel a helytörténeti jellegű *Pécsi Szemlében*) jelentek meg, így összegyűjtésük a nagyobb szakmai recepció szempontjából indokolt lehet. Mindazonáltal, a kötet – jobbra – egy olyan *módszertani* problematika köré szerveződik, ami a fenti szerzői–szerkesztői szándékon, illetve az alcím által sugallt kétségtelen(nek tűnő) tényen („pécsi fejezetek”) túlmutatóan is sorvezetőnkül szolgálhat mind a válogatás, mind az újraközlés „valódi tétjének” megítéléséhez.

A kötet tartalomjegyzékét átfutva az olvasó hét pécsi vonatkozásokkal bíró személy (Gilebertus ispotályos mester a 12. század végéről; Rudolf prépost a 14. század második feléből; Uski János, Gatalóci Mátyás, illetve Goeswin doktor a 15. század elejéről; Csulai Móré Fülöp és Ernuszt Zsigmond püspökök a század végéről) biográfiáját várhatja, míg a hetedik írás – afféle „kollektív életrajzként”² – a Mátyás- és Jagelló-kori pécsi egyházi elitben megfigyelhető „személyi összefonódások” feltérképezését ígéri. A kötet tehát – a legutolsó tanulmányt leszámítva³ – a főcímnak megfelelő módon, nem pusztán „fejezeteket” közöl a középkori pécsi egyháztörténetből, hanem határozottan egy *műfaj* (nevezetesen

¹ A szerző első kötete (doktori értekezésének könyvváltozata): Fedeles 2005. Ismertetése: Kiss 2006.

² Stone 1971: 46.

³ Ami a záró tanulmányt illeti (*Körmenetek Pécsen, a 14–15. században*), egy „fejezetek” című kötetben természetesen a középkori pécsi körmenetek bemutatásának is helye van (lehet, ám

a történeti biográfia), illetve egy „élettörténeti adatok” gyűjteményével dolgozó módszer (a prozopográfia) körül csoportosul, ami módot ad arra, hogy az ide vonható metodológiai kérdések felőli olvasatban tegyük Fedeles Tamás tanulmányait vizsgálat tárgyává.

Előjáróban rögtön szögezzük le: Fedeles könyvének efféle olvasata egyáltalán nem kézenfekvő. Egy válogatáskötetnek talán nem is lehet feladata a különböző helyen és időben keletkezett írások közt bárminemű kapcsolatot teremteni – bár éppenséggel nem lehetetlen egy efféle „narratív váz” beépítése sem, néhány példa akad is rá –, de az bizonyos, hogy az előszó erre mindenképpen módot adott volna, szerepét pedig a „pécsi fejezetek” alcím, illetve a műfajilag egyveretű(nek tűnő), főként biográfiák sorát ígérő tartalomjegyzék sem pótolhatja. Az előszó hiánya ugyanis a kettős eredménnyel jár, hogy egyrészt az írások relevanciájának megítélése teljességgel az olvasóra marad (ami persze amúgy sem elkerülhető), másrészt a szerző szerinti adekvát olvasat felé terelő gondolatok elmaradása azt sugallja, mintha a kötetben szereplő személyek életrajzai – valamilyen okból – önmagukban jelentősek vagy jelentéstudók lennének, mondhatnánk „önmagukért beszélneek”, mégpedig (nyilván) Pécsről. Ez persze korántsem lehetetlen, vegyük hát sorra az egyes írásokat, mind ennek megítéléséhez, mind pedig a jelzett módszertani kérdések felvetéséhez!

A kötet első tanulmánya (*Gilebertus ispotályos mester*, 9–20) valójában csak a címe alapján életrajz, mivel az – amint az írás alcíméből ez ki is derül (*Az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése*) – inkább rendtörténeti állásfoglalás, ami persze csöppet sem meglepő, lévén Gilbert mester mindössze egy 1181-es keltezésű oklevél tanúorában szerepel mint *magister hospitalis Quinqueecclesien-sis*. A régebbi szakirodalom a pécsi johanniták mesterének gondolta, ám az újabb rendtörténeti kutatások – mint a szerző áttekintéséből megtudjuk – kizárták mind a Szent János-lovagokat, mind a többi, kórházat fenntartó rendet (stefaniták, antoniták, lazariták) Pécs 13–15. századi történetéből, Fedeles pedig cáfolja azt a korábbi, félreértésen alapuló állásfoglalást is, miszerint a Jagelló-korban a Szentlélek Ispotályos Rend kórházzal rendelkezett volna a városban. Mivel már a helytörténész Petrovich Ede megállapította, hogy egyetlen kórházzal számolhatunk Pécsen, Fedeles az ispotály fenntartását a székeskáptalan hatáskörébe és kegyurasága alá utalja, megállapítva, hogy annak élén a későközépkorban kimutathatóan egy-egy pécsi kanonok állt. Gilbert mester címbeli szerepeltetése tehát némiképp meglepőleg hat – a tanulmány nem róla szól –, különösen, hogy ezek szerint nem ispotályos mester volt, mintsem inkább a *pécsi ispotály* mestere.⁴

ez az írás mind tematikailag, mind módszerben olyan mértékben elüt a többitől, hogy beválogatását a munka egészének egységes íve szempontjából kétségtelenül elhibáztak tarthatjuk.

⁴ Az írás felütése (két és fél oldalban) a középkori Pécs egyházi intézményeinek olvasmányos bemutatását nyújtja. A szerző ugyan azzal az előfeltevéssel él, hogy „a város középkori történetében valamelyest jártas olvasók”-nak (11) feltűnik majd, hogy a felsorolásból okkal maradtak ki a pálosok (lévén nincs városi rendházuk), illetve a Szentlélek-rend, és a pécsi ispotály (e kettőről szól majd maga a tanulmány), ami talán túlzott elvárás – jelen sorok írója mindenesetre nem bizonyult elég jártasnak –, de arra mindenképpen alkalmas, hogy a város

A biográfiacentrikus olvasat jogos voltát már kevésbé gyengíti a kötet második írása (*Rudolf prépost, a pécsi egyetem tanára*, 21–28), noha ez esetben a fókusz (látszólag) a középkori pécsi egyetem történetének egy szeletére irányul. Rudolfot szintén az említett Petrovich Ede azonosította a középkori egyetem tanáráként, a városban való működését 1372–1400 közé datálva. Tudjuk, hogy az egyetemet létrehozó Vilmos pécsi püspök – pápai felhatalmazás birtokában – az oktatás „honoráriumaként” előbb egy egri kanonoki, majd a pécsi préposti javadalmat „utalta ki” Rudolfnak. Fedeles, Rudolf (neve alapján sejtett) német származására, illetve Vilmos 1353 előtti, IV. Károly német–római császár diplomatájaként végzett működésére való tekintettel – mintegy ennek a két „ténynek” a metszetében „keletkező” – (vélelmezett) kapcsolatától datálja a főpap és a későbbi tanár ismeretségét; feltételezi („bár adatokkal pillanatnyilag [!] nem” [24] tudja alátámasztani), hogy utóbb a püspök az általa igazgatott királyi kápolnában is foglalkoztatta a tanult Rudolfot, annak tanári kinevezése előtt; pontosítja Rudolf pécsi prépostságának időhatárait (annak kezdetét 1384-ről egy évvel korábbra datálva); végül pedig hipotetikus magyarázatot ad arra, hogy ha Rudolf 1372-től Pécsen oktatott, akkor tanári tevékenysége első évtizedében miért Egerben és miért nem az egyetem székhelyén kapott javadalmat. A szerző válasza szerint azért, mert a tetemes, évi 300 aranyforint bevételt jelentő pécsi prépostság jövedelmét – ti. maga a préposti tiszt 1365–1383 között üresedésben volt [azaz *argumentum e silentio*-ról van szó] – ugyan (véelhetőleg) már 1367-től az egyetemi oktatók „bérezésére” fordították, ám ezen összegből részben (valószínűleg) az egyetem híres (1372–1374 között működő) kánonjogtanára, Galvano di Bologna 600 aranyforintos „tiszteletdíját” finanszírozták. A padovai jogtanár azonban pécsi javadalmaival pápai bullával megerősítve egész életére szólóan kapta, így Pécsről való távozta után is ő húz(hat)ta ennek jövedelmét. Minden bizonnyal éppen 1383-ig, amikor Rudolf – aki eddig a szerényebb jövedelmet jelentő egri kanonoki stallummal volt kénytelen beérni – első ízben bukkan fel pécsi prépostként, mégpedig annak a „sajnos mára a múlt homályába vesző” [!] *supplicatio*-nak (24) az eredményeként, amire válaszul született (véelhetőleg) az a IX. Bonifác pápa (1389–1404) formuláskönyvében fennmaradt, datálatlan (de Petrovich által 1384-re, Rudolf préposti működésének általa *feltételezett* kezdetére datált) oklevél, mely szerint egy meg nem nevezett pécsi püspök az egyetemi oktatók számára a pécsi püspökségben található három préposti javadalmat fenntarthatja és adományozhatja. Ezután Rudolf pécsi prépostként 1400-ig adatolható.

E biográfiai adatsor – melynek ugyan „műfajilag” nem kellene részét képezze⁵ a pécsi egyetemi oktatók finanszírozására vonatkozó hipotézis, a szerző viszont azzal, hogy Rudolf *élete* 1372 és 1383 közötti, adatolhatatlan szakaszának „kitöltésére”

történetében „járatlanabb” olvasó kifogástalan áttekintést kapjon a középkori pécsi egyházakról. Így a tanulmánynak ez a része egy Pécsről szóló kötet indítására kiváló.

⁵ Engel 2001: 33.

használja, egyértelműen az „élettörténet” részeként kezeli⁶ – viszonylag részletes ismertetésére ez esetben azért volt érdemes sort kerítenünk, mert megvilágítja a prozopografikus jellegű „biográfia”-írás egyik legjelentősebb rekonstrukciós nehézségét. A középkor „életrajzírója” tudniillik az „élettörténet” (helyesebben karriertörténet) *egészének*, és az elbeszélés ívének a fenntartása végett, illetőleg a „gyötrő” adathiány áthidalásához sokszor kényszerül olyan feltételezések beépítésére, melyekkel éppen a(z élet)történetre vonatkozó ismereteink hiányait igyekszik pótolni. Ennek pedig látszólag egyetlen feltétele, hogy az egymásra épülő (de a rendelkezésre álló adatokból kiinduló!) hipotézisek *logikus* rendben következzenek *egymásból*, azaz a szerző egy olyan, *kizárólag a kronológia* mentén szerveződő, *lineáris* és *racionális* (élet)történetet rekonstruáljon, ami – a számos hipotézis dacára – *hibetű*. E feltétel látszólagossága azonban (e helyütt most eltekintve a minden írással együtt járó retorikai mozzanatoktól) abban a „műfaji differenciában” rejlik, ami a prozopográfiát és a biográfiát nem csupán elválasztja, de határozottan meg is különbözteti egymástól.⁷ Azaz: a prozopografiai célból összeállított személyi adattár egy-egy eleme – értve ez alatt az *egyetlen* személyre vonatkozó adatokat – vajon *magától* biográfiává válik-e?⁸ Vagy másként: behelyettesíthető-e egy sokszólamú történeti életrajzi munka egy ugyanarról a személyről szóló szikár (bár mégoly „adatgazdag”), leíró jellegű „lexikonszócikkkel”?⁹ E kérdésekre nyilván nem válaszolhatunk pusztán igennel vagy nemmel, mindazonáltal Fedeles Tamás kötete azt sugallja, mintha szerzője – minden különösebb módszertani reflexió nélkül – a gyakorlatban az egyértelmű igen felé hajlana.

Ezt a „műfaji” (és módszertani) reflektálatlanságot a kötet harmadik tanulmánya (*Két 15. századi pécsi prépost*, 29–38) illusztrálja a legpregnansabban, de az a másodiktól a hatodik tanulmányig az összes „biografikus” írásban többé-kevésbé tetten érhető (noha a kötet második felének „püspök-életrajzaiban” kisebb mértékben¹⁰).

⁶ Ezt támasztja alá, hogy az oktatói javadalmazásra vonatkozó hipotézis – más szöveghelyekkel egyetemben – szerepel a Fedeles Tamás korábbi munkájának *Prozopografiai adattárában* Rudolfról közölt „életrajzban” írottakkal. Fedeles 2005: 438–440.

⁷ „A prozopográfia nem más, mint személyi adattár, a módszer lényege pedig személyekre vonatkozó adatok összegyűjtése és elrendezése. Rokon tehát a történeti biográfiával [...] a biográfiától mégis célszerű megkülönböztetni, mert a prozopografiai adatgyűjtésnek más a tárgya, más a célja és más az eredménye.” Engel 2001: 33.

⁸ „A biográfia [...] *egy bizonyos személy* életének és működésének sokoldalú, lehetőleg teljeskörű és narratív ábrázolása. Elkészítése történetírói feladat [...]. A prozopografiai kutatás eredménye [...] semmiféle értelemben nem történetírói alkotás, hanem pusztán adattár, és mint ilyen, a történész munkájának eszköze. Nyersanyag, amelyet a történész a továbbiakban fel kíván használni. A tárgya sohasem egy személy, hanem *mindig személyek meghatározott köre*.” Engel 2001: 33. (Kiemelések az eredetiben.)

⁹ A kérdés persze visszafelé is megfogalmazható lenne: narratív (értsd: nem forrásadat-jellegű) „életrajzi” elemek milyen feltételek esetén tekinthetők *prozopografiai adatnak*? Vö. Engel 2001: 33.

¹⁰ Ennek vélhetőleg részben az az oka, hogy ezek az írások – a kötet első felében helyet foglaló tanulmányokkal ellentétben – eleve „életrajznak” készültek.

Uski János és Gatalóczi Mátyás pécsi prépostok „életrajzai” minimális eltéréssel szövegszerűen egyeznek Fedeles Tamás előző kötete *Prozopográfiai adattárának* megfelelő szöveghelyeivel,¹¹ amivel a szerző maga avatja – csakúgy, mint az előbb említett Rudolf és a következő tanulmányban bemutatott Goeswin esetében – a prozopográfiai tételt biográfiává. Az „életrajzok” összes – láthatólag gondosan és aprólékos munkával összegyűjtött – adatát nem kívánván itt ismertetni (ezek lineáris, kronológiai rendben követik végig mindkét „pécsi prépost” karrierjét, mely az „élettörténetek” bemutatásának egyébiránt az egész kötetre nézve jellemző módja), illusztrációképpen álljanak itt csupán a Gatalóczi (1380k.–1457) vonatkozó adatok, melyek azt hivatottak igazolni, hogy Mátyás számára a pécsi prépostság elnyerése „fontos mérföldkő volt a [váci, majd veszprémi] püspöksüveghez vezető úton” (29.): szlavón köznemesi származása; (feltehetőleg) Eberhard zágrábi püspök, főkancellár révén történő bejutása a királyi udvarba; bácsi olvasókanonoki; 1410-től zágrábi kanonoki; pécsi kanonoki; egy pécsi kápolna-rektori; zágrábi préposti posztja; majd (az előbbi megtartása mellett) újabb zágrábi kanonoki stalluma; számos Verőce megyei birtokadomány elnyerése Zsigmond királynak és másoknak tett, részben külföldi szolgálatokért; 1419–1423 között nagykancelláriai protonotariusi; 1424-től titkos alkancellári állása; 1428–1437 között betöltött pécsi préposti pozíciója; 1433-ban elkíséri Zsigmondot a császárkoronázásra; 1434-től főkancellár; az 1435-ös reform után *summus cancellarius*ként irányítja a titkos kancellária bírói tevékenységét (királyi személyes jelenlét); 1436/38-tól váci püspök; 1438–39-ben újból al-, majd főkancellár; 1440-től veszprémi püspök; végül 1457-ben hal meg (33–36).

A fenti adatsoron végigtekintve első pillantásra is szembeötlő, hogy Gatalóczi (de ez az alapvetően diplomatakarriert befutó Uskiról, sőt, az előbb említett Rudolfról is elmondható), aligha tekinthető *tipikus* pécsi prépostnak, ami prozopográfiai szempontból indokolhatná pécsi fókuszú bemutatását.¹² Tekintsünk most el attól a konkrét interpretációs problémától, hogy „a püspöksüveghez vezető úton” vajon mi volt fontosabb állomás: a „fizetségként” (egyebek mellett) kapott pécsi préposti javadalom,¹³ vagy a több évtizedes kancelláriai közegben való jelenlét? Hagyjuk figyelmen kívül azt is (noha egy prozopográfiai célzatú „életrajz” relevanciájához szorosán kötődne), hogy Gatalóczi vajon megfelelően reprezentálja-e „az egyházi középréteg elitjé”-t (29), abban a pillanatban, amikor 1428-ban megkapja a pécsi *praepositurat*.¹⁴ Ne gondolkodjunk el most azon

¹¹ Fedeles 2005: 460–463, 359–361.

¹² „A prozopográfiaiban található életrajzi elemek csak annyiban minősülnek a történész számára érdekesnek, amennyiben általános vonásuk van.” Levi 2000: 85.

¹³ „1428-ban a király, szolgálatait honorálandó, a pécsi székeskáptalan stallumát juttatta neki, s ezt követően egészen püspökségre emelkedéséig a kanonoki közösség élén állt. A kancelláriákban teljesítendő szolgálatai végett vélhetőleg [értsd: nincs adatunk rá – Sz. G.] igen keveset időzhetett Pécsen (34).”

¹⁴ Az általa „modálisnak” hívott életrajztípusról írja Giovanni Levi, hogy az „számos analógiát mutat a prozopográfival: itt valójában nem egy személy, hanem inkább egy olyan egyén életrajzáról van szó, aki egy csoport minden jellemzőjét magába sűrítve hordozza.” Levi 2000: 86.

sem – erre források híján amúgy sem tudnánk válaszolni –, hogy vajon felmerülhetett-e Gatalócziban, miközben karrierje csúcsán kancellárként, mint a Zsigmondot a római császárkoronázásra kísérő országnagyok díszes kíséretének tagja, maga is saját, 24 fős kísérete élén bevonult az Örök Városba,¹⁵ hogy ő még mindig „csak” – igaz, „az egyházi középréteg elitjéhez” tartozó – pécsi prépost. Attól azonban aligha tekinthetünk el, hogy Gatalóczi jelen kötetbe foglalt „élettörténete” (valójában: a rá vonatkozó prozopográfiai adatsor) – a szerző reflektálatlan „biográfusi módszertana” és ábrázolási technikája szerint – minden további nélkül leközölhető lenne (például) „Gatalóczi Mátyás váci püspök” címmel is, mégpedig *ugyanilyen joggal*. Ez pedig abból fakad, hogy míg egy teljességre törekvő prozopográfiai adatsornak (önmagában) nincs fókusza,¹⁶ addig „biográfiává” avatva nagyon is van (lesz), ami jelen esetben (kizárólag a szerző szándékából) Pécs.¹⁷

Az „élettörténet” rekonstrukciójának módszertani problematikájára vonatkozó, eddig hiányolt reflexió első nyoma a kötet negyedik tanulmányának „hőséről”, a Pécssett is javadalmat szerző Goeswin doktorról szóló írásban (*Egy németalföldi orvosdoktor a középkori Magyarországon*, 39–53) bukkan fel, mikor Fedeles maga is utal rá, hogy a tudós „életrajzának vázlatát” kívánja adni, de „a források jellegéből adódóan elsősorban tanulmányaira és egyházi pályafutására fókuszálva” (39). A középkori egyetemi oktatásról és azon belül az orvosképzésről, illetve a zág-rábi káptalanban a 15. század elején fellelhető impozáns könyvtárról adott felvezetés után tér rá a szerző a (Párizsban, Bécsben, Kölnben és Heidelbergben) több egyetemi grádust is megjáró orvosdoktor „életrajzának” bemutatására.¹⁸ A számos hipotézissel élő előadásból itt csupán egyetlen olyan mozzanatot emelünk ki, ami a szerző egyik jellemző rekonstrukciós módszerére (és annak korlátaira) világít rá.

Fedeles *feltevése* szerint a doktor egyetemi kapcsolatai révén jutott a pécsi kanonikátushoz 1412-ben, mégpedig Albeni János pécsi püspöksége (1410–1421) idején. Albeni Pécs után Zágráb püspöke lett (1421–1433), Goeswin pedig (egy 1425-ös oklevél szerint) ekkor már (többek között) zágrábi kanonok (is) volt, sőt, *nova provisioként* megkérte a pápától a császári főesperesi hivatalt is, amit püspöke (előző birtokosát megfosztva tőle) már amúgy is neki adott. A szerző interpretációja szerint „nyilván a [doktor] püspökhöz fűződő kapcsolata is hozzájárult, hogy János zágrábi püspökként javadalmat biztosított székesegyházának káptalanában” (49). Nehezen vitatható következtetés. Goeswin „élettörténetéből” azonban

¹⁵ C. Tóth 2009: 102–103.

¹⁶ Annál is inkább, mivel „nincs semmiféle olyan követelmény, amely előírná, hogy egy prozopográfiai adattárnak a személyek nevén túl milyen adatokat kell feltétlenül tartalmaznia”, ezek kiválasztása ugyanis „attól függ, hogy a kutató mit akar megtudni a kiválasztott személyekről”. Engel 2001: 34.

¹⁷ A biográfiai adatok gyűjtésével kapcsolatos „szzenvedély” gyakran „lokális vagy intézményi büszkeségből és ragaszkodásból fakadt, és abban a vágyban öltött testet, hogy egy testület, társulat, szakma vagy szekta valaha élt tagjait dokumentálják” – írja Lawrence Stone a modern prozopográfiai módszer megjelenését megelőző időkről. Stone 1971: 49.

¹⁸ Goeswin szintén megtalálható Fedeles korábbi művének *Prozopográfiai adattárában*: Fedeles 2005: 315–316.

az is kiderül, hogy 1427-ben a doktor nemhogy a császári archidiakonátust nem kapta meg (még mindig?), de „úgy látszik, hogy ekkor már a zágrábi kanonoki stallum sem volt birtokában” (48). Fedeles ezt a tényt regisztrálja ugyan, de az előbbihez hasonló, a doktor „kapcsolati tőkájének” (esetleges) *változására* vonatkozó következtetést nem épít rá (mellesleg más magyarázatot sem ad). Például azt, hogy Albeni bizalma netán megingott Goeswinben; vagy hogy a zágrábi káptalani könyvtár orvosi szakirodalma közép-európai szemmel ugyan bőségesnek tűnhet, de egy számos egyetemet megjárt, nyugati egyházi javadalmakkal is rendelkező orvos számára talán mégsem volt elég vonzó – főként a zágrábi káptalani stallumok nélkül –, így akár még az is előfordulhatott, hogy ő hagyta faképnél Albenit; és még *számos egyéb lehetőség* felvethető lenne. Természetesen *nem tudjuk*, hogy e lehetőségek *bármelyike* megtörtént volna, de valójában *azt sem tudjuk* (csupán úgymond „joggal feltételezzük”), hogy Goeswin zágrábi javadalomszerzése magának Albeninek lett volna köszönhető.

A kötetet számos helyen szövik át efféle *egyirányú*, és az esetek jelentős részében *egyetlen* (sokszor eleve hipotézisen alapuló) okból, *egyetlen lehetséges*(nek *ábrázolt*) okozatot levezető összefüggések – zömmel a *post hoc ergo propter hoc* jegyében –, melyek persze akár „úgy is történhetek”, ahogy a szerző javasolja, csak épp *nem tudjuk*, mivel a két konkrét, tényként kezelt adat közti „tér” üres. Ez pedig egy, akár teleologikusnak is nevezhető „cselekményesítési” technikát eredményez az eredetileg prozopográfiai elemzés céljából összegyűjtött, de a dolog természetéből fakadóan adatbeli „folytonossági hiányokkal” küzdő adatsorokat „biográfivá” avató írásokban. Erre fentebb is már láttunk néhány példát, de ezek sora tovább bővíthető,¹⁹ és különösen ott szembetűnő, ahol a középkori „kapcsolati tőkék” működése kerül szóba, mindenekelőtt a különböző javadalmak/pozíciók betöltése/elnyerése mint „élettörténeti esemény” kapcsán.²⁰ Az adott stallum/poszt *megszerzése* ugyanis Fedeles bemutatásában *mindig* valakinek köszönhetően történik²¹ – a „személyi összefonódásokat” tárgyaló tanulmány kapcsán erre még

¹⁹ Például Uski János „családjáról nem rendelkezünk információkkal, azonban figyelembe véve a csehországi város- és társadalomfejlődést [!] nagy valószínűséggel polgári származásának tartjuk” (29–30).

²⁰ Például a *szlavón* Gatalóczi „*minden bizonnyal* a pályakezdését is támogató Eberhard zágrábi püspök, főkancellár” révén került az udvarba, akinek „*nagy valószínűséggel*” a zágrábi kanonoki stallumot is köszönhette (ezt jelenti tudniillik a „pályakezdés támogatása” – Sz. G.) (33). A kölni egyetemi matrikulában 1412-ben pécsi és utrechti kanonokként szereplő Goeswin „*vélhetőleg*” 1412 szeptembere és decembere közötti rövid bécsi egyetemi tartózkodásán ismerkedt össze az 1412-ben ott tanuló, pécsi javadalmas Tamásfalvi Miklóssal, és „*alkalmasint általa* jutott javadalomhoz” Pécsen (48). (Kiemelések tőlem – Sz. G.)

²¹ Például Gatalóczi pályájának „*alakulásában nagy szerepe volt bizonyára tehetségének, ám ez önmagában nem lett volna elegendő, hogy ilyen magasra emelkedjen. Ehhez mindenképpen elengedhetetlen volt, hogy olyan kiemelkedő pártfogói voltak, mint Eberhard, majd az ő halála után Albeni János [aki Eberhard és Gatalóczi „között”, 1434–1439 töltötte be a főkancellári posztot, és nem mellesleg korábban pécsi és zágrábi püspök is volt – Sz. G.]*” (34). (Kiemelések tőlem – Sz. G.) A gond csak az, hogy *nem tudjuk*, hogy Eberhard, illetve Albeni és Gatalóczi között milyen volt a viszony.

visszatérünk –, ezzel szemben elvesztése (a fenti példában), vagy más *változások* többnyire csak „megtörténnek”. Ez persze önmagában még nem zárja ki a plauzibilis rekonstrukció lehetőségét, de elsősorban akkor, ha *nem egyetlen* (és ezen esetekben sokszor csak hipotetikus, vagy a konkrét esetre analógiásan rávetített) kapcsolatot sikerül „kimutatni”,²² hanem egy valóban sok szálon keresztül működő *kapcsolati hálót*.²³ A kapcsolatrendszerek bemutatása során természetesen (a forrásadottságok függvényében) mindkét lehetőségre találunk példát az írásokban, de az mindenképp aggályos, hogy a személyek közti *viszonyokon belüli minőségbeli*, és mindenekelőtt ezek *forrásos megalapozhatósága* közti különbségekre, azaz e kapcsolatok kimutat*hatóságában* rejlő, *minőségileg eltérő* rekonstrukciós lehetőségekre²⁴ vonatkozóan semmilyen szerzői reflexióval sem találkozunk! „Műfaji” tekintetben a mindenkori kapcsolatrendszerek *hálózatának feltérképezése* természetesen lehet kimondottan prozopográfiai feladat²⁵ – a hetedik tanulmány maga is erre nyújt példát –, mint ahogy biográfusi is. Azonban a kötetben követett, a szereplők életét lineáris és leíró jellegű, „célirányos” élettörténeti eseménysor részeként ábrázoló, a kapcsolatrendszerek működése terén pedig egy statikus, a racionalitás bizonyos formájának megfelelően működő szereplőket (elő)feltételező,²⁶ mondhatni „naiv” biográfiai módszer erre csak rendkívül korlátozottan alkalmas.²⁷

²² Például Janus Pannonius püspök vikáriusa (1463), Pozsegavári Gergely kispéposti javadalmát és hivatalát „a püspöknek köszönhette. A püspök helynökéül olyan személyeket igyekezett választani, akiknek lojalitása megkérdőjelezhetetlen. Pozsegavári nyilván ilyen ember volt [...]” (129); Beremendi János (1458-tól regölyi főesperes) a hivatalt „az úgynevezett területi kapcsolatok útján nyer[het]te el. A kanonoki testület ugyanis birtokos volt Beremend mezővárosban és a határában, így megvolt a kapcsolat a család és a testület között, mely révén [...] János javadalomhoz jutott” (131). Az számomra erősen kérdéses, hogy ez alapján kijelenthető-e, hogy „Beremendi János esetében ismerjük a stallum elnyerésének körülményeit”.

²³ Például Nagyvátyi Albert (15. század végi pécsi kanonok) jelentősnek mondható baranyai nemesi családból származott, testvére is pécsi kanonok volt, de még fontosabb, hogy a Nagyvátyiak az Ernusztozok familiárisai voltak (135–136); Pozitív példákkal szolgál Janus Pannonius püspök és a Beckensloer-fivérek kapcsolatának bemutatása (129–130), vagy a Sztalmári György körül Pécsen létrejött „humanista kör” kapcsolatrendszerének feltérképezése (139–141) is.

²⁴ Azt például joggal tételezhetjük fel, hogy Gatalóczi kancellár, a hozzá familiárisi kapcsolattal kötődő ítélőmestere, Büki Basó István, vagy unokaöccse, a későbbi érsek Vitéz János karrierje alakulásában szerepet játszott. De nyilvánvalóan nem ugyanilyen *minőségű* – de itt egyneműsített – összefüggés az, amikor azt olvassuk, hogy Gatalóczi másik ítélőmestere „Németi Gergely a pécsi káptalanban örkanonoksághoz jutott, majd Gatalóczit ő követte a préposti méltóságban. Nem nehéz e javadalomszerzések mögött is [Gatalóczi] Mátyás közbenjárását sejteni, hiszen elég csak arra utalni, hogy az ő irányítása alatt működő káptalanban jutott méltósághoz, majd prépostsághoz” (34–35).

²⁵ Stone ezt a prozopográfia úgynevezett „elitista iskolája” legfontosabb sajátosságának tekinti. Stone 1971: 56.

²⁶ A szerzők egy részénél „erős hajlam [figyelhető meg], hogy az egyént mint *homoeconomicus*-t kezeljék, és hogy elsősorban anyagi érdekei és viselkedése alapján tanulmányozzák, mivel ez az, amire a források a legvilágosabban és legnagyobb részletességgel vetnek fényt.” Stone 1971: 59. Lásd még Levi tanulmányában a „teljesen racionális embert konstituáló” életrajzírói sémákról írottakat. Levi 2000: 90.

²⁷ Stone 1971: 48–49.

Az utolsó két életrajzi jellegű tanulmány – Csulai Móré Fülöp és Ernuszt Zsigmond pécsi püspökökről – az előbbieknél több példát szolgáltat a szerző által követett eljárás eredményeire, ami kétségtelenül annak köszönhető, hogy a késő-középkori főpapok „életrajzához” a korábbiaknál nagyobb forrásanyag állt rendelkezésére, így ezek az írások tekinthetők (nem módszertani, mintsem inkább forrásadottságbeli okokból) a kötet legsikerültebb „biografikus” tanulmányainak.

A kötet közel harmadát kitevő, Csulai Móré Fülöpről szóló írás (*Egy Jagelló-kori humanista pályaképe*, 55–103) módszertanát (az ábrázolás technikáját) tekintve nem különbözik ugyan a korábbi „életrajzokétól”, viszont jóval gazdagabb – jelentős részben a szerző által feltárt levéltári – forrásanyagon alapul, ami a „főszereplő” történetének sokoldalú megközelítésére ad módot. Az oláh eredetű, kiterjedt Móré-család számos tagjának prozopográfiai adattári-jellegű bemutatása (55–65) számos új információt tár fel a kutatás számára, komoly kifogásunk csupán az lehet, hogy magának Fülöpnek a „pályaképe” a családtól jószerivel teljesen függetlenül kerül tárgyalásra, amivel – érzésem szerint – a szerző elmulasztja, hogy a gazdag anyagon, *családtörténeti* kontextusban mutassa be a „főszereplőt” (esetleg magának a családnak a jelentőségét, amire a források mindenképp módot adnának). Itáliai tanulmányainak, humanista kapcsolatainak (főként Veress Endre és Gerézdi Rabán munkáin alapuló) plasztikus felvázolása után, Móré Fülöp királyi titkári, majd (jobbára a velencei ügyek „referenseként” végzett) diplomatai tevékenységébe kapunk betekintést, az írást pedig Csulai egyházi karrierjének – az 1522-től datálható pécsi püspökségig vezető és a mohácsi síkon bevégzett – bemutatása, továbbá a család genealógiai táblája zárja. Fülöp pályafutásában a „kapcsolati tőkék” működésére vonatkozó meglátások – túl azon, hogy magának a családnak a szerepe itt sem igen kerül szóba – továbbra is vegyes képet mutatnak,²⁸ mindazonáltal az adatgazdag tanulmány a korábbiaknál jobban képes érzékeltetni egy „élet történetének” bonyolultságát.

Az utolsó életrajzi (jellegű) írás Ernuszt Zsigmond pécsi püspökkel (1473–1505) foglalkozik (105–124), mégpedig „pályavázlatként”, ami megítélésem szerint a legközelebb kerül az „élettörténet” több szálon futó – bár továbbra is teljességgel leíró jellegű, és az egyes szálakat csak kevéssé „egybefonó” – bemutatásához. Fedeles Ernuszt fordulatos politikai pályájának áttekintésén túl vázolja főpapi működését, Pécssett folytatott városépítetői tevékenységét, bemutatja mint humanista főpapot, familiárisainak egy válogatott körét, és képet kapunk a hatalmaskodástól és sikkasztástól sem visszariadó, dicstelen véget érő egyházfőről is. Talán a források relatív bőségének, és – főként Kubinyi András révén – az Ernuszt-családra vonatkozó feldolgozások viszonylag nagy számának is köszönhetően ez a kötet talán egyetlen olyan írása, ahol a „pályavázlat” bemutatásában a fentebb kárhoztatott, „áthidaló” jellegű, lineáris ok-okozati összefüggésekkel

²⁸ Például míg a Bakócz-cal és Szatmárral „összefüggést teremtő” humanista kapcsolatrendszer ábrázolása meggyőző – pontosan azért, mert a szerzőnek ez esetben sikerül egy több szálon egymásba fonódó hálózat létét érzékeltetnie –, addig a titkári kinevezésben Fülöp egykori patrónusának, Váradai Péter érseknek tulajdonított szerep meglehetősen erőltetettnek hat (72–73).

érvelő narrációs eljárást nem (vagy alig) „kénytelen” alkalmazni a szerző, ami határozottan a tanulmány javára válik.

A kötet fő ívét adó „élettörténetek” után hetedikként egy minden tekintetben prozopográfiai alapvetésű „kollektív biográfia” egy szelete következik, *Személyi összefonódások Pécsen, Mátyas és a Jagellók idején* címmel (125–150). Ez az írás tulajdonképpen Fedeles Tamás előző kötetének egyik fejezetén,²⁹ illetve az abban közölt – már többször említett – *Prozopográfiai adattár* itt kronológiailag szűkebbre vett metszetének elemzésén alapul. Ez a kötet egyetlen írása, ahol explicit formában találkozunk módszertani megfontolásokkal,³⁰ ami a tanulmány szempontjából teljesen jogos, de az említettek folytán aggályos, hogy erre az olvasónak a 125. oldalig kell várnia.

Fedeles megállapítja, hogy a „megfelelő személyek támogatásának megszerzése” az egyének pályafutásának alakulásában mennyire fontos volt mindig is, és – mint mondja – ez különösen a középkorban volt így, amikor a szakértelem csupán másodlagos szerepet játszott. Az egyes intézményeken, szervezeteken belül működő kapcsolatrendszerek feltárásával ugyanakkor lehetőség nyílik „a vizsgált terület mélyreható bemutatására”, mégpedig „társadalomtörténeti kontextusban” (125). Az egyháztörténetben a 20. század második évtizedétől fordítottak nagyobb figyelmet a különböző testületekben működő kapcsolati hálózat feltérképezésére, aminek a szerző rövid nemzetközi és hazai kutatástörténeti áttekintését adja, módszertani alapvetésként kiemelve a német Leo Santifaller 1920-as évek közepén kidolgozott rendszerét a székeskáptalanok személyi összetételének vizsgálatára. A saját maga által is követett eljárást úgy határozza meg, mint ami „azon struktúrák feltárására fókuszál, melyek [...] valójában meghatározták a vizsgált testületbe történő bekerülést, továbbá amelyek összekapcsolták az adott (egyházi) intézményt a (világi és egyházi) mikro- és makro környezettel. A székes- és társaskáptalanok összetételét ugyanis nagymértékben befolyásolta, hogy az egyes tagok többnyire egy szélesebb társadalmi hálózat tagjai voltak” (126). Fedeles a pécsi káptalan személyi összetételét vizsgáló korábbi munkájában a kanonoki stallumok megszerzéséhez vezető „fő csatornák” feltérképezéséhez a Köblös József³¹ által felállított kategóriarendszert alkalmazta (ezek: a személyi összefonódás; az egyetemi; a területi; az egyházi; illetve a familiáris kapcsolat; az uralkodói kegy; és az „állami” szolgálat), a jelen tanulmány elkészítésekor (2007-ben) ellenben már úgy látta, hogy az összes kategória a „személyi összefonódás” alá vonható, „hiszen végeredményben valamennyi felsorolt lehetőség konkrét személyes kapcsolatokon keresztül működött” (128). Ezek után Janus Pannonius, Ernuszt Zsigmond, Szatmári György és Csulai Móré Fülöp pécsi püspöksége idején (vagyis 1459–1526 között) vizsgálja a kanonoki testületbe való „bejutás körülményeit”, amely elemzést minden esetben az adott főpap rövid „életrajza” vezet be.

²⁹ „A javadalomszerzés egyéb módozatai” című fejezet. Fedeles 2005: 112–133.

³⁰ Ezek jórészt szintén a szerző korábbi kötetének szövegén alapulnak: Fedeles 2005: 24, 112–113.

³¹ Köblös 1994: 47–48, 223–226.

Mivel a „kapcsolati tőkék” működésére vonatkozó, másutt is tetten érhető rekonstrukciós problematikáról fentebb már esett szó – érthető módon ebben a tekintetben ez a tanulmány szolgál a legtöbb (pozitív és negatív) példával –, így a korábban írtakhoz itt csupán egyetlen megjegyzést fűznék hozzá. Alighanem hiba lenne a „személyi kapcsolatok” általános vonására való tekintettel leegyszerűsíteni az elemzési kategóriákat;³² sokkal inkább tovább kellene *finomítani* azokat, és főként *súlyozni*, mégpedig a „kapcsolati tőkében” szerepet játszó tényezők minősége és megragadhatósága szempontjából! A sok esetben forrásosan is kimutatható familiárisi, vagy családi-rokoni kapcsolatok például semmilyen tekintetben nem tűnnek egyeneműnek az úgynevezett „területi kapcsolatok” révén szerzhető „kapcsolati tőkével”, főként, ha ennek igazolásához (például: onomasztikai alapú) hipotézisekre vagyunk kénytelenek hagyatkozni.

A tanulmánynak itt csupán egyetlen további, a kötetben másutt nem jelentkező módszertani specialitását emelném ki, mégpedig a prozopográfiai adatok „számszerűsítésének” (statisztikai feldolgozásának) kérdését az egyetemi végzettségi arányok értelmezésében. (A káptalanba való bejutás körülményeinek feltárását – Móre Fülöp időszakát leszámítva – minden esetben konkrét adatok vezetnek be, ezek elemzése azonban az egyetemi végzettség arányaira szorítkozik.) Janus püspöksége idején 45 főből 16 esetben (35,5%) ismert a kanonoki stallumok betöltésének mikéntje (a „mi tekinthető ismertnek és mi nem” – kérdésre vonatkozó rekonstrukciós aggályokat most hagyjuk figyelmen kívül); egyetemi végzettség 11 fő esetében mutatható ki, mely arány „viszonylag magasnak mondható, hiszen a kanonokok egynegyede folytatott felsőfokú tanulmányokat”, akik Janus számára a „megfelelő szellemi légkört” is biztosíthatták (128). Ernuszt idején a fenti arányok: 62 kanonokból 27-nél (43,5%) mutatható ki a bejutásnál szerepet játszó körülmény. „Az egyetemi tanulmányokat folytató kanonokok aránya az előző időszakhoz képest *növekedett*: 24 személy tanult külföldi egyetemeken (39%), közülük 12 fő szerzett akadémiai grádust” (134). A következtetés így hangzik: „Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy *a korábbi – tudományok művelésére kiválóan alkalmas – atmoszféra* az új püspök működése alatt sem változott, *sőt növekedett a felsőfokú képzettséggel rendelkezők aránya*” (134). Szatmári püspöksége idején a számok: 20 kanonokból 13 esetben (65%) ismerjük a stallum elnyerését meghatározó tényezőket, 9 kanonok tanult külföldi egyetemeken, „amely *a vizsgált korszak* [a Mátyás és Jagelló-kor] *legmagasabb arányát jelenti*, hiszen ez 45%-nak felel meg. *Még kedvezőbb a kép*, amennyiben a fokozatszerzést is figyelembe vesszük, ugyanis a felsőfokú képzésben részesültek *közel 90%-a egy vagy több akadémiai grádust szerzett*” (139). (Kiemelések tőlem – Sz. G.)

Tekintettel arra, hogy a szerző eltekint a konkrét inter- és extrapolációs matematikai számítások elvégzésétől, kijelenthetjük, hogy a fenti számadatok alapvetően *retorikai* célt szolgálnak: a (természet)tudományos egzaktuság benyomását kívánják kelteni, annak dacára, hogy néhány olyan (részben számszerűsíthető,

³² Kiss 2006: 236.

de mindenképp figyelmet igénylő) tényező kimarad az értelmezésből, amire egy valódi statisztikai alapú értelmezésnek tekintettel kellene lennie. Például az, hogy a püspökök pontifikátusi ideje korántsem azonos időmetszetet jelent (Janus 14, Ernusz 34, Szatmári 17, míg Csulai mindössze 4 évig állt a püspökség élén, esetében el is maradt a fenti vizsgálat); illetve hogy az idő előrehaladtával egyre több forrásanyag áll rendelkezésre (noha korántsem biztos, hogy idő- és főként „minőség”-arányosan); vagy, hogy az 1%-nyi egyetemi végzettség „itt”, *kvalitatíve* bizonyosan *nem azonos* 1%-ot jelent „ott”. Így az összehasonlítás célja az, hogy „egzakt” alátámasztását adja annak, ami a *konkrét* humanista (vagy egyetemi) hálózati kapcsolatok feltérképezésével lényegesen adekvátabb módon ragadható meg, hogy tudniillik a későközépkori pécsi főpapok udvara a magyarországi humanizmus egyik központja volt.

Fedeles Tamás kötetének utolsó tanulmánya – mint már korábban említettük, a könyv fő ívétől teljesen eltartó módon – a pécsi körmenetekkel foglalkozik (*Körmenetek Pécsen, a 14–15. században*, 151–173). Történeti bevezető után (mely áttekinti a processziók római, bizánci, nyugat-európai, illetve 14–16. századi magyar gyakorlatát), a pécsi körmeneteket alapvetően a *Pécsi Missale* adatai alapján rekonstruálja (milyen naptári ünnephez kapcsolódtak, mikortól tartották meg őket, kinek a vezetésével, milyen útvonalon haladtak stb.), továbbá a misekönyvben szereplő tíz körmenet mellett több más processzió megtartását is valószínűsíti a városban.

A tanulmányokat minden esetben a hivatkozott irodalom jegyzéke zárja, ami összesen 45 oldalt tesz ki, és a dolog természetéből fakadóan számos átfedést tartalmaz. Így talán célszerűbb lett volna egy könyvvégi, egységes bibliográfiával helyettesíteni, annál is inkább, mivel az apparátus és a rövidítésjegyzék egységesítése, a hazai válogatásköteteket általában nem jellemző módon ez esetben megtörtént. Az adatgazdag kötet – a fenti módszertani problémákra tekintettel – elsősorban a gondos történeti aprómunkával feltárt információk sokasága miatt tarthat számot érdeklődésre.

Szeberényi Gábor

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Engel Pál 2001: Protopográfia. In: Bertényi Iván (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, 33–34.
- Fedeles Tamás 2005: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs.
- Kiss Gergely 2006: Archontológia, protopográfia, társadalomtörténet. *Korall* (7.) 26. 228–238.
- Köblös József 1994: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. Budapest.
- Levi, Giovanni 2000: Az életrajz használatáról. *Korall* (1.) 2. 81–92.
- Stone, Lawrence 1971: Prosopography. *Daedalus* (17.) 1. 46–79.
- C. Tóth Norbert 2009: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása, 1387–1437*. Budapest.